

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертацията на Ирина Константинова Якимова, редовна докторантка в катедрата по История на България на Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски” на тема „Външнополитическата преориентация на България 1985–1991 г.” от проф. д-р Искра Баева, преподавателка в Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски”

Ирина Якимова е завършила Първа английска гимназия през 2000 г., след което е следвала специалност „Международни отношения” в Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски” с отличен успех и с магистърска степен през 2006 г., като е защитила дипломна работа на тема „Геополитическият фактор и моделите в българската външна политика в края на ХХ и началото на ХХІ век”, стажувала е в МВнР – Дирекция Европа II (Европейски държави) и Дирекция III (Русия и ОНД), специализирала е през 2010 г. в Московския държавен университет „М. В. Ломоносов” и в Московския държавен институт по международни отношения, а след спечелване на конкурс в Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски” е зачислена като редовна докторантка по Съвременна българска история на 2 февруари 2008 г. с научен ръководител проф. д-р Евгения Калинова. Неслучайно изброих стъпалата в образователния ѝ път, тъй като те показват последователност в стремежа на Ирина Якимова да постигне познания и компетенции по българска, европейска и световна външна политика и по този начин да се подготви за темата, която защитава като дисертация, а именно – дълбинно изследване на трансформационните процеси в съвременната българска външна политика.

Дирекционният труд на Ирина Якимова е посветен на един от големите поврати в българската история през ХХ в. – последният, който

започва трансформацията на българското общество от държавен социализъм от съветски тип към парламентарна демокрация и пазарна икономика от западноевропейски тип. Само по себе си обстоятелството, че докторантката се е заела с изследване на проблем, толкова приближен до нашето време, заслужава уважение и специално внимание. Но това само по себе си не означава нищо повече от изследователска смелост. Много по-важно е направеното от Ирина Якимова в търсенето на първостепенни изворови масиви, използването на различните по своя характер източници и успешните ѝ усилия да събере не просто разнообразна, но и разнопосочна изворова база и научна литература. Достатъчно е да се погледне внушителната библиография на дисертацията от 4 традиционни архива от две държави с използвани 34 фонда и описа, 6 интернет архива, 47 пуликувани документални сборници или отделни документи, теченията на 38 периодични издания на 6 езика, 77 мемоарни източника, 141 научни публикации на различни езици, за да стане ясно колко неубедителни и преднамерени са всички предубеждения, изразявани включително и от професионални историци, по отношение на изследването на теми от съвременната история, които изглеждат твърде близки до времето, в което живеем.

Другата предварителна обща оценка, която искам да направя за дисертацията на Ирина Якимова, се отнася до обхвата на нейното изследване. Не само обемът, надхвърлящ 500 маш. стр., но и проблематиката, която е разкрита, подредена, анализирана и обобщена в трите глави показва, че дори и този относително кратък исторически период от 1985 до 1991 г., сиреч шест години, е прекалено голям за една историческа дисертация по толкова изпълнен с повратни събития проблем. В предлаганата за защита дисертация на Ирина Якимова се съдържат теми и материали за повече от две дисертации. Това заключение не е какъвто и да било упрек към докторантката, а констатация, засягаща темата. Макар и само за шест години в периода от 1985 до 1991 г. България изживява такива трансформации, които могат да бъдат изследвани още дълги години и от

още много историци. А оценката за твърде широкия обхват на дисертацията на Ирина Якимова може да се направи, независимо че нейното изследване се занимава почти изцяло само с външнополитическия аспект на прехода, който осъществява България при поне три поколения политици (в случая използвам термина поколение не като възрастова характеристика, а като политическо-геополитическо определение на действията). И накрая в това по-общо мнение се чувствам длъжна да кажа, че оценката ми за прекалено широката тема на дисертацията се отнася индивидуално за тази дисертация, а не за други изследвания на същата проблематика, които се вместили в много по-малко страници и се опират на многократно по-малобройна изворова основа. Въпросът е в подхода, а използваният от Ирина Якимова се отличава с желанието ѝ да достигне до най-голяма дълбочина на изследването, да открие възможно най-голям брой извори дори и там, където на повечето изследователи не би им минало и през ума.

Искам да припомня какви цели си е поставили Ирина Якимова в своето изследване. На първо място тя е очертала предмета на работата си като проследяване на: *„опита на България за отхвърляне на просъветския „синдром на сателита” в края на 80-те и началото на 90-те години на XX век чрез осъществяването на внимателно контролиран „завой” във външната политика в посока от Изток на Запад”* (с. 4). Своята цел докторантката е формулирала като *„проследяване на промяната на външнополитическите приоритети в полза на западното пространствено направление чрез изследване на отделните елементи на двуизмерния модел на преориентация в глобален и регионален (европейски) аспект”* (с. 6). Наред с тази в общи линии по-скромна цел, докторантката сама си е формулирала и по-необичайната задача да потърси отговори на някои теоретични въпроси, свързани със системата на международните отношения от рода на тези: разграничаването на термините „сателит” и „партньор” и тяхната употреба по отношение на българската външнополитическа практика; исторически предопределена ли е

сателитната позиция на България (с. 4), дали геополитическата преориентация не започва по-рано от общоприетото, може ли да се говори за приемственост във външната политика (с. 5) и изобщо „изясняването на същността и еволюцията на комплексния външен геополитически фактор” (с. 10). Сами по себе си така формулираните цели, предмет и предизвикателства, описани като въпроси, очакващи отговор, показват достатъчно категорично, че става дума за изследване, направено от млад човек, но плуващ уверено в международната проблематика и при това мислещ не прагматично дипломатически, а предизвикателно стратегически дори и във високата теоретична материя. Несъмнено възможност за такъв необикновен подход е дало образованието на Ирина Якимова и предходните ѝ изследователски опити както като дипломна работа (която добре познавам като нейна научна ръководителка), така и като публикации.

Дисертацията на Ирина Якимова е структурирана в три глави, които обаче не следват стриктно характерния за историците хронологичен подход, тъй като първата, озаглавена „Международни фактори. Глобалната трансформация на отношенията Изток-Запад (1985-1991 г). Преориентацията като външнополитически модел”, има общ теоретичен характер. В нея на високо теоретично равнище и на основата на много широки познания по политиката на основните големи (в смисъл глобални) и малки (регионални) играчи Ирина Якимова е проследила ставащото в международните отношения в повратния за историята на целия свят период от втората половина на 80-те години до началото на 90-те години на XX в. Другото име на този период е краят на Студената война, но ако беше озаглавила по този начин тази част от работата си, докторантката би ограничила силно възможностите си да излезе от политическите клишета, свързани с този поврат особено днес, когато се готвим с добро или зло да отбележим четвъртвековния юбилей на тази цезура в историята на Източна Европа, Европа и света.

Каква картина е очертала докторантката на геополитическото развитие на света в целия период, обхващащ нейната дисертация? В

нейния теоретичен модел корените на края на Студената война са в разведряването, което променя мисленето на водещите сили в света от конфронтация към сътрудничество, а сътрудничеството означава приемането на опонента вече не като противник, с когото трябва да се води борба, а като съперник, с когото трябва да се съревноваваш, да проучваш силните и слабите му черти и да заимстваш неговия положителен опит. Всъщност това е пътят, който извървява Съветският съюз, за да достигне до своята имплозия, както може да се нарече разпадането му в края на 1991 г. И всичко това става в резултат не на ярко видим външен натиск, колкото на вътрешните противоречия, изведени на повърхността благодарение на опита за самореформиране, осъществен от последния генерален секретар на КПСС и първи (и последен) президент на СССР Михаил Горбачов. Съветската еволюция, предизвикана от промените в отношенията между двата полюса на разделения свят, е същностната причина за трансформирането на източноевропейския геополитически модел и в крайна сметка за разпадането му, от което по различен начин се възползват всички страни от Източния блок. Картината не би била пълна и убедителна, ако в първата глава не беше отделено достатъчно място на ролята, която играят Съединените щати, ръководени в този момент от консервативната Републиканска партия. Познаването на общите тенденции и детайлите при реализирането на външната политика на САЩ загатват за истинските качества на докторантката, които значително надхвърлят регионалния обхват на темата ѝ. И накрая тук в тази обща глава, посветена на международния контекст на събитията, намира място и България. Но не толкова като обект на геополитическия поврат, както може да се нарече краят на Студената война, колкото от гледна точка на субектите, определящи външната политика на България в този период, на техните идеи, намерения и ограничения в опитите да се оформи български модел на преориентация. Трябва да призная, че тази глава от дисертацията на Ирина Якимова показва не само изключителните ѝ анализаторски качества, а би могла да бъде ядрото на самостоятелна дисертация по световна

история. Тя е много по-широко реализирана, отколкото изисква едно изследване по съвременна българска история.

Въпреки че изследването е академично, а не политическо, първата глава на дисертацията би могла да отговори на много от остро дискутираните и днес въпроси за причините за началото на прехода, за неговите параметри, възможности и ограничения, за съществуващите или въображаемите грешки от самото начало на прехода. Тази по-широка обща картина отговаря и на въпроса защо сме толкова недоволни от почти всичко през последните 25 години.

Втората глава „Промяна на външнополитическите приоритети на България: трудности на Изток, «отваряне» към Запада (1985-1989 г.)” вече навлиза в конкретното историческо изследване на първия период от преориентацията на България от Изток на Запад, когато все още тя не изглежда видима на повърхността на българския политически живот. Става дума за периода 1985–1987 г., който е обособен по този начин не от вътрешнополитическите събития, а от промените, които идват отвън – по следвоенната традиция от Изток. Става дума разбира се за смяната не само на лицата, но и на мисленето за мястото и ролята на СССР в света, лансирана от новия съветски лидер, който по традиция е генерален секретар на КПСС, Михаил Горбачов. Едва съветската „перестройка” активизира промените в България, които са осъществени от вече възрастния, но незагубил политическите си усет и умения Тодор Живков. Същината им е икономическа, но Ирина Якимова изключително убедително и на основата на много нови, неизползвани досега в историческите изследвания архивни документи, е проследила скритата външнополитическа преориентация. По-голямата част от тази неслучайно най-голяма по обем глава е изцяло приносна.

Дори и в първия параграф „1. Сложните отношения на България със СССР (1985–1989 г.)”, който се занимава с проблематика, относително най-добре разработена до момента в българската историография, Ирина Якимова е съумяла да намери някои нови документи, благодарение и на

специализацията си в Руската федерация, както и да даде своята гледна точка за видимото отдалечаване на живкова България от горбачовия Съветски съюз. И във втория параграф отново срещаме изявеното предпочитание на докторантката към свързването на теоретичните модели с политическата практика. За пръв път в българската историография Ирина Якимова се е опитала да открие и формулира българска концепция за външнополитическа преориентация и да я проследи в практиката на залязващия социалистически модел в България.

В много подробното и богато документирано проследяване на „изглаждането на противоречията” между България и Съединените щати Ирина Якимова е много убедителна, привлякла е необикновено широк доказателствен материал и е заявила категорично своята специфична позиция. В това отношение тя има безспорни приноси, въпреки че има и други изявени изследователи на българско-американските отношения, включително и в това научно жури. Не по-малко изследователско значение има и последният параграф, който проследява поврата в отношенията на България с Европейските общности в последните години на социализма в България. Ако мога да отправя някаква забележка към втората глава, тя би била в прекомерно подробното проследяване на архивните документи. Имам чувството, че Ирина Якимова се е опитала да компенсира образователните си нагласи към теория на международните отношения с характерната за историческите изследвания фактология, като ни покаже, че може да пише и по този начин. И наистина го е доказала, благодарение на което нейната дисертация може да се използва и като пътеводител по архивите за следващите млади изследователи (защото по-възрастните познаваме повечето от тези архиви).

И аз като дисертантката смятам втората глава за най-важна, тъй като в публикациите, посветени на българския преход, почти като правило се избягва предпоставките за промените да се търсят в периода преди 10 ноември 1989 г., а по отношение на геополитическата преориентация е правило да се започва със събитията от 1990 г. Именно затова е толкова

важна втората глава, която доказва една стара историческа истина: че и най-неочакваната промяна има предпоставки в предходния период, тъй като еволюцията и революцията винаги са взаимно свързани и взаимно се обуславят.

Третата глава „Външната политика на България в началото на прехода – в нова орбита (1990-1991 г.)” разбираемо е посветена на революционния период от промените в България – 1990–1991 г. Той е най-богато разработен в българската социално-политическа литература – както от историци, политолози и социолози, така и от действащи и бивши политици. Ирина Якимова обаче има предимството да се занимава само с външнополитическите аспекти на прехода, които продължават да бъдат относително слабо проучени, особено в документално отношение. Това е и добра предпоставка докторантката да представи своите приноси към този близък, но много важен за посоката на прехода времеви отрязък.

Докторантката правилно е обособила два подетапа в преориентацията на България от Изток на Запад, като първият обхваща времето от отстраняването на Тодор Живков от властта в БКП и в държавата и продължава до провеждането на първите плуралистични избори през юни 1990 г., а вторият достига до юли 1991 г., когато се осъществяват външни и вътрешни промени – саморазпускат се СИВ и Варшавският договор, а България приема своята нова конституция, базирана върху европейския конституционен модел. Ирина Якимова си дава ясна сметка, че окончателният път към Запада приключва доста по-късно – с присъединяването на България към Северноатлантическия договор през 2004 и приемането на страната в Европейския съюз през 2007 г., и дори го е заявила още в началото на дисертацията. Но тя е напълно права, че най-важните години за успешната преориентация на България на Запад са именно тези – 1990–1991 г.

Третата глава предлага много нови елементи от външнополитическите събития, които засягат в повечето случаи косвено България, но и изключително прецизно е проследила българските ходове,

често погрешни, някъде успешни, но в крайна сметка позволили на България да запази мястото си в групата на „преходащи“ държави от Източна Европа и да осъществи преориентацията си. Особено силно впечатление прави начинът, по който Ирина Якимова проследява сложното отношение на българите като цяло (политици и граждани) към НАТО, тъй като това е нещо ново за българското общество, нещо, за което не съществува предварителна дипломатическа или политическа подготовка в последните години на социализма. Отново авторката успешно е поставила българската преориентация в много по-широкия контекст на ставащото на Балканите (които в този период се сблъскват с войната за разпадане на Югославия), в Източна Европа, в Европа, а и в света. Вероятно ще се повтори, но съм длъжна категорично да заявя, че и в тази глава на своето изследване, която стъпва върху обширна литература по проблематиката, Ирина Якимова е открила много ясно приносните си моменти. А най-големият ѝ успех, поне според мен, е в това, че е успяла да деполитизира писането по продължаващите да предизвикват остра политическа дискусия проблеми на прехода.

Въпреки безспорните високи качества на дисертацията, в нея могат да се срещнат, макар и малки неточности, които биха могли да бъдат избегнати при по-нататъшното ѝ обнародване, което горещо препоръчвам. Става дума за това, че фамилията на съветския външен министър се изписва Шеварнадзе, а не Шеварнадзе както е навсякъде в дисертацията, за това, че първите плуралистични избори в Унгария са проведени през март–април 1990 г., а не през 1989 г. (с. 47), че фамилията на унгарския лидер е Янош Кадар, а не Кадър, както еднократно е дадено на с. 66, че външният дълг на Полша се равнява на 35 млрд, а не млн. (с. 74), че споразуменията на полската Кръгла маса са подписани на 7 април 1989 г., а не на 17 април (с. 83), че името на първия некомунистически министър-председател на Унгария е Йожеф, а не Йожев (с. 94), струва ми се, че е по-точно да се напише, че правителството на Филип Димитров е на СДС и само е подкрепяно от ДПС, а не е общо (с. 347), пленумът на ЦК на БКП от

14–15 декември 1989 г. не отменя чл. 1 от Конституцията на НРБ, а само предлага това да направи Народното събрание – тази забележка е важна, тъй като именно непознаването на парламентарната процедура, която изисква едномесечно обсъждане на промените в конституцията, предизвиква бурната демонстрация от 14 декември 1989 г., поставила началото на един от митовете на прехода. Бих могла да поспоря и за това, че Съединените щати лансират първи термина Централна Европа, тъй като според мен това е ново използване на немския термин *Mitteleuropa* от края на XIX и началото на XX в. Тези много дребни забележки по никакъв начин не могат да променят изключително високата ми оценка за дисертацията на Ирина Якимова.

В заключение, като имам предвид отличните изследователски качества, които показва с дисертацията си Ирина Якимова, многобройните ѝ публикации, посочени в списъка и онези, които предстоят да излязат (които по случайност познавам), искам да заявя пред уважаемото научно жури своята дълбока убеденост, че ИРИНА КОНСТАНТИНОВА ЯКИМОВА напълно заслужава да ѝ бъде присъдена образователната и научна степен „ДОКТОР ПО ИСТОРИЯ” и аз ще гласувам за това.

3 октомври 2014 г.

Рецензентка:

(проф. д-р Искра Баева